

nin sohbetlerine katılan Gazzâlî hayatının son zamanlarında tam mânasıyla tasavvufa yönelmiştir. Tasavvuf onunla birlikte yeni bir döneme girmiş ve İslâm kültüründe âdeta resmî bir hüviyet kazanmıştır. Nizâmîye medreselerinin müderrisleri ve öğrencileri arasında sayıları çok az olmakla birlikte tasavvufa yönelenler de olmuştur. Bu müderrislerden biri olan Ahmed el-Gazzâlî tasavvufî yönü kardeşinden çok daha ileride önemli bir şahsiyettir. Bağdat Nizâmîye Medresesi'nde Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin talebesi olan Yûsuf el-Hemedânî, Ebû Ali el-Fârmedî'ye intisap edip onun müridi olmuş, Irak, Horasan ve Mâverâünnehir'de halkı irşad etmiştir. Yûsuf el-Hemedânî, Abdullah-ı Berkî, Hasan-ı Endâkî, Ahmed Yesevî ve Abdülhâlik-ı Gucdüvânî gibi dört büyük halife yetiştirmiştir. Yeseviye tarikatını kurarak Türkler arasında İslâm'ı yayan Ahmed Yesevî, Haydarlık ve Bektaşîlik üzerinde etkili olmuştur. Abdülhâlik-ı Gucdüvânî yine bir Türk tarikatı olan Hâcegân tarikatının kurucusudur. Bu tarikat XIV. yüzyıldan sonra Bahâeddin Nakşibend'e nisbet edilerek Nakşibendiyye adını almış, Türkler arasında en yaygın tarikat haline gelmiştir. Kâdiriyye tarikatının piri Abdülkâdir-i Geylânî, Selçuklular devrinde Bağdat'ta yaşamıştır. Kurduğu tarikat sonraki dönemlerde Kuzey Afrika'dan Çin'e ve Anadolu'ya kadar İslâm dünyasının hemen her tarafına yayılmıştır. Selçuklular devrinde ülkenin çeşitli yerlerinde zâviye ve hankahlar inşa edilerek sûflilerin hizmetine verilmiştir. Aynı amaç için kullanılan ribâtlar, sûflilerin barınma ve eğitim merkezleri olmanın yanında seyahat eden âlimler ve talebeler için konaklama mekânları görevini de sürdürmüştür. Selçuklular döneminde inşa edilenlerle birlikte sûflilere ait ribâtların sayıları artmıştır. Sadece Sultan Melikşah devri ve sonrasında yapılan ribâtların sayısı otuz beş civarındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mâverdü, *el-Ahkâmü's-sultaniyye: İslâmda Hîlâfet ve Devlet Hukuku* (trc. Ali Şafak), İstanbul 1976, s. 5 vd.; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Ğiyâsî* (nşr. Mustafa Hilmi – Fuâd Abdülmün'im), İskenderiye 1989, s. 59 vd.; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 75; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekkâr), s. 200; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 17-18; Fahreddin er-Râzî, *İ'tikâdâtü firaķı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* (nşr. Muhammed Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1407/1986, s. 33 vd.; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), I-V, tür.yer.; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Luğal), s. 47 vd.; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye* (nşr. Muhyiddin Ali Necîb), Beyrut 1413/1992, II, 562 vd.; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I-VIII, tür.yer.; Kürşî, *el-Cevâhirü'l-muĉĉiyye*, I-IV, tür.yer.; İbn Receb el-Hanbelî, *eż-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Ha-*

nâbile, Kahire 1372/1952-53 → Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), III, tür.yer.; İbn Kutluboĉa, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye* (nşr. M. Hayr Ramazan Yûsuf), Dimaşk 1413/1992, tür.yer.; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 237-246; C. Zeydân, *Târîh*, II, 222; Kâsim Ganî, *Târîhu't-tasavvuf fi'l-İslâm*, Kahire 1970, s. 671; Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1981, s. 378 vd.; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyin*, Beyrut 1983, I, 222, 666 vd.; Abdülmecid Ebû'l-Fütûh Bedevî, *et-Târîhu's-siyâsi ve'l-fikri*, Cidde 1403/1983, s. 9 vd.; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-fikri'l-'Arabî*, Beyrut 1983, s. 337; A. K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, Oxford 1985, s. 105, 106; Ahmed Kemâleddin Hilmi, *es-Selâciķa fi't-târîh ve'l-ħaĉâre*, Küveyt 1406/1986, s. 378-405; Müreyzin Saîd Müreyzin el-Useyrî, *el-Hayâtü'l-silmiyye fi'l-'irâķ fi'l-'aşri's-Selcûki*, Mekke 1407/1987, s. 282 vd.; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Kahire 1990, V, 41, 312; A. Miquel, *İslâm ve Medeniyeti* (trc. Ahmet Fidan – Hasan Menteş), İstanbul 1991, I, 247; H. Gibb, *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar* (trc. Kadir Durak v.dğr.), İstanbul 1991, s. 176 vd.; Muhammed ez-Zühayî, *el-İmâmü'l-Cüveynî*, Dimaşk 1412/1992, s. 36 vd.; Hasan Ahmed Mahmûd – Ahmed İbrâhim eş-Şerîf, *el-'Âlemü'l-İslâmî fi'l-'aşri'l-'Abbâsi*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-'Arabî), s. 542 vd.; E. I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi* (trc. Ali Çakusu), İstanbul 1996, s. 42; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti: 1040-1092*, İstanbul 2002, s. 51-155; a.m.f., "Selçuklular Döneminde Bağdat ve Çevresinde Tasavvuf Hareketleri", *Irak Dosyası* (haz. Ali Ahmetbeyoĉlu v.dğr.), İstanbul 2003, I, 87-108; a.m.f., "Osmanlı Medreselerinde Eş'arî Geleneğinin Oluşmasında Selçuklu Medreselerinin Tesirleri", *TTK Bildiriler*, XIII (2002), III/2, s. 763 vd.; Ramadan Şeşen, "Selçuklular Devrindeki İlme Genel Bir Bakış", *III. Uluslar Arası Mevlâna Kongresi: Bildiriler* (haz. Nuri Şimşekler), Konya 2004, s. 233-244; M. Şerefeddin, "Selçuklular Devrinde Mezâhib", *TM*, I (1925), s. 101; Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler", *VD*, sy. 12 (1978), s. 248; Bedî'ullâh Debîrî Neĉâd, "Selçuklular Devrinde Kültürel Durum" (trc. Mürsel Öztürk), *Erdem (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi)*, III/8, Ankara 1987, s. 483-490.

AHMET OCAK

II. KIRMAN SELÇUKLULARI (1048-1187)

A) Tarih. İnan'da Kirman bölgesi Selçuklular'dan önce Büveyhîler'in elindeydi. Çaĉrı Bey'in oğullarından Kavurd Bey, 5-6000 Türk atısıyla Kirman'ın kuzey kesimine girerek yörenin merkezi Berdesîr'i kuşatınca bölgeyi Büveyhîler adına idare eden Behrâm b. Leşkersitân şehri Kavurd Bey'e teslim etti; böylece Kirman Selçuklu Devleti'nin temelleri atılmış oldu (440/1048). Kirman'ın Germsîr denilen güney kesimi Kufs adlı soyguncu bir kavmin elindeydi. Kavurd Bey, Kufs'ları Kirman'ın doğusundaki daĉlarda bastırıp çoĉunu yok ederek Güney Kirman'ı da ele geçirdi. Onun bu başarısı üzerine Hürmüz adasının emîri Bedir İsâ Selçuklular'a tâbi oldu. Ardından Ka-

vurd Bey, Arabistan'ın güney doğu kısmındaki Uman topraklarını fethetti. İbrâhim Yinal'ın ayaklanmasını bastırmaya çalışan Tuĉrul Bey'in isteĉiyle Kavurd Bey de kardeşleri Alparslan ve Alp Sungur Yâkütî gibi amcasının yardımına gitti; Tuĉrul Bey yeğenlerinin yardımıyla Yinal'ın isyanını bastırabildi (451/1059). Şiraz ve civarı da Türk askerleri ve Deylemliler tarafından Kavurd Bey'e teslim edildi (454/1062). Şebânkâre emîri Fazlûye'yi bozguna uğrattıktan sonra Şiraz'a dönen Kavurd Bey hutbeyi amcası Tuĉrul Bey adına okutup ona hediyeler gönderdi. Ertesi yıl 20.000 Deylemlî'nin başında Şiraz'a yürüyen Fazlûye'nin karşısına 4000 Türk askeriyile çıkan Kavurd Bey, Fazlûye'yi tekrar yenerek birçok esir aldı. Alparslan Rey'de Tuĉrul Bey'in yerine geçince (455/1063) Kavurd Bey Kirman'da Alparslan adına hutbe okuttu ve amcasından kalan hazineden ve mallardan pay istedi. Kavurd Bey tahriklere kapılarak saltanat davasına kalkışınca Alparslan 459 (1067) yılında Kirman'a yürüdü. Öncü kuvvetinin Alparslan'ın öncü birliğine yenildiğini görüp korkuya kapılan Kavurd Bey, Cîruft şehrine kaçtı ve baĉışlanmasını istedi. Alparslan onu affederek ülkesini geri verdi. Kavurd Bey iki yıl sonra tekrar isyan ettiyse de yine başarılı olmadı. Sultan Alparslan ölüm döşeginde iken Fars'ın Kavurd'a bırakılmasını, hazineden ona hisse ayrılmasını ve başkadını Seferiye Hatun'un onunla evlendirilmesini vasiyet etti. Kavurd Bey, Alparslan'ın ölümünü (465/1072) Uman'da duyunca Kirman'a döndü ve 2000 atlı, 4000 yaya ile Hemedan'a doğru yola çıktı. Melikşah ordusunun kendi tarafına geçeceğinden emindi, zira askerlerden birçok davet mektubu almıştı. Onun Rey ile Hemedan arasında yaşayan kalabalık Türkmen boylarına ulaşmak istediğini anlayan Melikşah ile vezir Nizâmülmülk, Türkmenler'e ondan önce ulaşıp Rey Kalesi'nden aldıkları 500.000 altınla 5000 elbise ve silâhı onlara dağıtıp kendi taraflarına çektiler. Buna rağmen Kavurd Bey savaşa girişmekten çekinmeyip yiĉitçe savaştı, uğradığı bozgunun ardından Hemedan daĉlarında yakalanarak öldürüldü (Şâban 465 / Nisan 1073). Melikşah'ın amcasını serbest bırakmak istediği, ancak Nizâmülmülk'ün bunu önlediği rivayet edilir. Kavurd Bey cesur ve mahir bir kumandan, ülkenin imarına önem veren bir hükümdardı. Bastırdığı paralar tam ayarlı olduğu için çok sonraları bile diğer paralara tercih edilmiştir. Çeşitli mimari eserleri inşa ettirmiş, yollar boyunca kuyular, havuzlar, kuleler ve kervansaraylar yaptırmıştır.

Kavurd Bey'den sonra yerine oğullarından Kırmanşah geçti. Kırmanşah bir yıl sonra ölünce önce küçük oğlu Hüseyin, ardından Sultan Şah (İshak) Kırman meliki oldu (467/1074). Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın 472 yılı başında (Temmuz 1079) Kırman üzerine yürüdüğünü haber alan Sultan Şah, Berdesîr'den çıkarak Melikşah'ı karşılayıp itaatini bildirdi ve değerli armağanlar sundu. Bundan çok memnun kalan Melikşah onu kızıyla evlendirdi Kırman'dan ayrıldı. Kırman Selçukluları tarihçisi Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî, Melikşah'ın Kavurd Bey'in soyunu yok etmek amacıyla sefere çıktığını, Berdesîr'i yıkmak için and içtiğini, ancak Sultan Şah'ın gösterdiği itaat üzerine düşüncesinden vazgeçtiğini söyler. Sultan Şah'tan sonra yerine kardeşi I. Turan Şah geçti (Ramazan 477 / Ocak 1085). Turan Şah Fars'a iki sefer düzenledi; ilkinde mağlûp oldu, ikincisinde galip geldi. Uman'ı Hâricîler'in istilasından kurtardı. I. Turan Şah Zilkade 490 (Ekim 1097) tarihinde vefat etti. Turan Şah imar faaliyetleriyle ilgilenen bir hükümdardı. Berdesîr çarşısı onun zamanında tesis edilmiştir. Yaptıracağı cami, saray ve türbenin yerlerini belirlemiş, daha sonra Mescid-i Câmî-i Melik adıyla anılan caminin yanına bir medrese, hankah, bîmâristan ve hamam yaptırmıştır.

Turan Şah'tan sonra oğlu İrânşâh, Kırman tahtına oturdu (490/1097). Bir mülhidin tesirinde kalarak dinin cevaz vermediği sözler söyleyip bazı davranışlarda bulunan İrânşâh kendisini uyaran kadı ve âlimleri öldürttü. Kırman halkı Türk emirlerinden Bâzdâr'ın etrafında toplanarak İrânşâh'ın katline dair şeyhülislâmdan fetva aldı. İrânşâh sapık düşüncelerinden vazgeçtiğini söylemesine rağmen sözlerinin dikkate alınmadığını görerek şehirden kaçtıysa da bir süre sonra yakalanıp öldürüldü (494/1101). Yerine Kırmanşah'ın oğlu I. Arslanşah geçti (22 Muharrem 495 / 16 Kasım 1101). Arslanşah, kırk iki yıl süren hükümdarlık döneminde Kırman'ı dirayetle yönetti. Fars'ı zaptetti ve buranın valisi Çavlı Sakavu'yu perişan duruma getirdi. Vergilerin mâkul bir seviyede tutulması ve halkın konuk severliğinden dolayı bu dönemde Kırman milletlerarası ticaret yollarının geçtiği bir ülke oldu. Anadolu'dan, Horasan'dan, Irak'tan gelip Hindistan'a, Çin'e, Zengibar'a giden ticaret kervanları Kırman sahillerine iniyordu. Âlimlerle birlikte olmaktan hoşlanan Arslanşah dış işlerinde de başarılı bir hükümdardı. Uman onun tayin ettiği bir vali (şahne) tarafın-

dan idare ediliyordu. Büyük Selçuklu Hükümdarı Muhammed Tapar'ın kızlarından biriyle evlenen Arslanşah'ın Sultan Sencer'le münasebetleri iyi idi, Gazneliler'le dostça geçiniyordu. Bu dönemde Yezd şehri de Kırman Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altına girdi.

Safer 537'de (Eylül 1142) Arslanşah'ın oğlu Muhammed babasını hapsederek Kırman Selçuklu tahtına geçti. Melik Muhammed Şah da âlimlerle ilgileniyordu ve ilm-i nücûma çok meraklıydı. Cami, medrese, bîmâristan başta olmak üzere birçok eser inşa ettiren, 5000 ciltlik bir kütüphane kurarak Melik Muhammed Şah'tan sonra oğlu Tuğrul Şah hükümdar oldu (6 Cemâziyelevvel 551 / 27 Haziran 1156). Efdalüddin-i Kirmânî, Tuğrul Şah'ın da şefkatli ve âdil bir hükümdar olduğunu söyler. 565'te (1170) vefat eden Tuğrul Şah'ın Arslanşah, Türkân Şah, Turan Şah ve Behram Şah adlı dört oğlu yedi yıl süren saltanat mücadelesine girişti. En küçükleri olan Behram Şah saray hocalarından Müeyyedüddin Reyhân'ın yardımıyla tahta geçti (565/1170). Ağabeyleri onun hükümdarlığını tanımayıp mücadeleye giriştiler. Bu arada Behram Şah, Türkân Şah'ı öldürttü. Bu mücadeleler Kırman'ı harap duruma getirdi.

Bu olaydan sonra Kırman Selçukluları'nın fetret devri başladı. Bu dönem Behram Şah, Arslanşah ve Turan Şah arasında mücadelelerle geçti. Behram Şah üçüncü defa tahtı ele geçirdikten sonra 571'de (1175) öldü; yerine yedi yaşındaki oğlu II. Muhammed Şah getirildi. Ancak bu sırada Yezd'de bulunan II. Arslanşah, Berdesîr'e gelerek üçüncü defa tahta çıktı. Ardından II. Turan Şah, Salgurlular'ın desteğiyle II. Arslanşah üzerine yürüdü. II. Arslanşah savaş meydanında hayatını kaybedince (572/1177) Atabeg Kutbüddin, Arslanşah'ın çok küçük yaştaki oğlu Yavlak'ı tahta çıkardı. II. Turan Şah kısa bir süre sonra Yavlak'ın gözüne mil çektirerek Kırman Selçuklu tahtına oturdu. II. Turan Şah, çok geçmeden Sultan Sencer'i yenip esir alan Oğuzlar'dan kalabalık bir grubun Kırman topraklarına girdiğini gördü. Nüfuslarının 10.000 hâne olduğunu ve sultanın hizmetine girmek istediklerini söyleyen Oğuzlar'a dirlik verilmesi kararlaştırıldı. Ancak iki taraf da birbirine güven vermemişti. Oğuzlar dirlik bahanesiyle dağıtılacakları kanaatine varmıştı. Bu sebeple Berdesîr'in güneybatısına gidince onların bu davranışı sultana itaat etmeyecekleri şeklinde yorumlandı. II. Turan Şah, Oğuzlar'ı ülkeden çıkarmak için Fars hâkimi Sal-

gurlu Tekele'den yardım istedi. Oğuzlar, Kırman-Fars kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra (575/1179) güneye inip Cîruft şehrini yağmaladılar. Ertesi yıl Kırman'da büyük bir kıtlık baş gösterdi. Oğuzlar başşehre yöneldiler, maksatları ise barış yapmaktı. II. Turan Şah'tan kendi hükümdarları olmasını ve aralarında yaşamalarını istiyorlardı. İstekleri kabul edildi ve beylerine hil'at giydirildi. Ancak II. Turan Şah'ın kendilerine yabancı bir topluluk gibi bakmasına öfkelenen Oğuzlar, Nesâ ve Nermâsîr bölgesine gidip yağmalarda bulundular. Daha sonra da bölgeyi imar etmeye, toprakları ekip biçmeye ve ticareti canlandırmaya çalıştılar. II. Turan Şah 579 (1183) yılında kendi adamlarından biri tarafından öldürülünce yerine Behram Şah'ın oğlu II. Muhammed Şah ikinci defa tahta çıkarıldı. Bu dönemde Horasan'daki tanınmış Oğuz beylerinden Melik Dînâr, Oğuzlar'ın daveti üzerine Kırman'a geldi (21 Ramazan 581 / 16 Aralık 1185). Oğuzlar'ın başına geçip bazı şehirleri hâkimiyeti altına aldı. Yardım almak için Irak'a giden Muhammed Şah bir daha geri dönmedi. Melik Dînâr başşehir Nermâsîr'i istilâ edip Kırman Selçukluları Devleti'ne son verdi (583/1187). II. Muhammed Şah, Kırman Selçukluları'nı canlandırmak için büyük gayret göstermiş, fakat Irak Selçukluları, Salgurlular ve Hârizmşahlar'dan istediği yardımı alamadığı için amacına ulaşamamıştır.

KIRMAN SELÇUKLU HÜKÜMDARLARI

Kavurd Bey	440/1048
Kırmanşah	465/1073
Hüseyin Şah	467/1074
Sultan Şah	467/1074
I. Turan Şah	477/1085
İrânşâh	490/1097
I. Arslanşah	495/1101
I. Muhammed Şah	537/1142
Tuğrul Şah	551/1156
Behram Şah	565/1170 (birinci hükümdarlığı)
II. Arslanşah	565/1170 (birinci hükümdarlığı)
Behram Şah	566/1171 (ikinci hükümdarlığı)
Behram Şah-Arslanşah	568/1172 (ortak hükümdarlık)
Behram Şah	571/1175 (üçüncü hükümdarlığı)
II. Muhammed Şah	571/1175 (birinci hükümdarlığı)
II. Arslanşah	571/1175 (ikinci hükümdarlığı)
II. Turan Şah	572/1177
II. Muhammed Şah	579-583/1183-1187 (ikinci hükümdarlığı)

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hâmid Efdalüddin Ahmed el-Kirmânî, *Târîh-i Efdâl yâ Bedâ'î'u'l-izmân fi vekâyi'i Kirmân* (nşr. Mehdi Beyânî), Tahran 1326 hş.; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 247, 279; *Ahûbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 55, 56-58; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 645; X, 6, 41, 76-79, 115, 128, 224, 281, 519-521; Bündârî, *Zübdetü'n-Nuşra*, s. 16, 31, 47, 48, 49; a.e. (Burslan), s. 13, 30, 46, 48, 49, 50; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, bk. İndeks; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'ü't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II/5, s. 20, 43, 44, 45; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 429, 432, 434; Gaffârî, *Cihân'ârâ* (nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1343 hş., s. 117-119; Muhammed b. İbrâhîm, *Târîh-i Selcûkiyyân-ı Kirmân* (nşr. M. Th. Houstma), Leiden 1886; Ahmed Ali Hân-i Vezîrî, *Târîh-i Kirmân* (nşr. M. İbrâhîm Bâstânî-yi Pârîzî), Tahran 1340 hş./1961; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, tür.yer.; *CHIr.*, V, tür.yer.; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1980, s. 123-124; Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, Ankara 1989; Abdülkerim Özyadın, "Kavurd Bey", *DİA*, XXV, 72-73.

FARUK SÜMER

B) Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat.

Kirman Selçukluları'nın hüküm sürdüğü Kirman'da sosyal yapı Türkler'den oluşan askerî sınıf (ehl-i seyf), sivil devlet erkânı (ehl-i kalem, hâceğân) ve genellikle Tazik (Tazik) adıyla anılan yerli halktan meydana geliyordu. Kirman Selçukluları, bölgede kendilerinden önce bozulan iktisadî ve ticarî hayatı canlandırmak amacıyla gerekli tedbirleri almış, Melik Kavurd Bey ülkeye hâkim olur olmaz fiyatları sabit tutmak ve üretimi arttırmak için çalışmalar başlatmış, bastırıldığı paranın ayarını korumaya dikkat göstermiş, ölümünden sonra da parası değerini kaybetmemiştir. Selçuklu melikleri, Horasan ve Orta Asya'dan Basra körfezi sahillerine kadar ulaşan ticaret yollarında kervansaraylar inşa ettirmiştir. Kavurd Bey'in Kirman'dan geçerek Sistan, Hindistan ve Fars bölgesinden giden transit ticareti teşvik ettiği görülmektedir.

Selçuklular'ın idaresi döneminde başşehir Berdesîr başta olmak üzere Kirman bölgesi refah içindeydi. Kirman'ın önemli yerleşim yerlerinden biri olan Cîruft verimli topraklara sahipti. Rûdbâr vadisindeki geniş otlaklarda hayvan sürüleri yetiştirilirdi. Cîruft aynı zamanda Horasan ve Sistan için önemli bir ticaret merkeziydi. Derfârid kasabasında üretilen çeşitli meyveler, hurma ve şeker kamışı Cîruft'tan ihraç ediliyordu. Derfârid'in kuzeybatısındaki dağlarda gümüş ve diğer maden yatakları vardı. Kirman'ın önemli bir ticaret merkezi de Hindistan, Habeşistan, Mısır, Uman, Bah-

reyn'den gelen ticaret gemilerinin uğrak yeri olan Basra körfezindeki Tiz Limanı idi. Tiz'den misk, amber, çivit, kırmızı boya ağacı, baharat, köleler, değerli kumaş ve eşyalar ihraç ediliyordu. Hürmüz Limanı, Irak'tan gelen kafilelerin ve tüccarların uğradıkları bir ticaret merkeziydi. Ziraî ürünler, hurma, kimyon ve çivit buradan ihraç edilmekteydi. Büyük bir ticaret merkezi olan Bem'de dokunan pamuklu kumaşlar, keçi kılından meşhur şallar ve sarık için ince kumaşlar civar ülkelere gönderiliyordu. Kaynaklarda Bem'de üretilen kumaşların hükümdarlar tarafından çok beğenildiği ve hazinelerde saklandığı kaydedilmektedir. Nermâsîr, Uman ile ticaret yapan Horasanlı tüccarların yaşadığı verimli topraklara sahip, meyve ve ipeğiyle meşhur bir şehir ve Sistan'dan Mekke'ye giden hac yolu üzerinde bulunduğundan Hindistan ticaretinin önemli bir pazar yeriydi. Zerend ve Sircân da iktisadî ve ticarî açıdan önemli şehirlerdi. Selçuklular devrinde Kirman'daki şehirler surlar dışına taşmış, şehirlerin dış mahallelerinde büyük ticaret ve yerleşim merkezleri oluşmuştur. Melik Muhammed Şah Berdesîr, Cîruft ve Bem şehirlerinin dış mahallerinde yeni binalar yaptırarak bu şehirleri geliştirmiştir. Özellikle Cîruft'un dışındaki Kumadin birçok ülkeden gelen değerli malların depolandığı büyük bir alışveriş merkezi haline gelmiştir. Ancak Oğuzlar'ın Kirman'a gelişi ve 1180 yılında yaşanan büyük kıtlık Kirman'ı ekonomik bakımdan zayıflatmış ve fakirleştirmiştir.

Kirman Selçukluların dönemindeki dinî hayat hakkında bilgi veren Efdalüddîn-i Kirmânî, Kirman halkının Sünnî-Hanefî olduğunu, ayrıca bölgede Şâfiîler'in de bulunduğuunu söyler. Melik Sultan Şah ve I. Turan Şah devirlerinde Bâtînî propagandası başlamış, Melik İrânşâh'ın Bâtînliliği benimsemesiyle Bâtînîler Kirman'da kuvvetli bir destek bulmuştur. Sünnî ulemânın fetvası ve halkın ayaklanmasıyla Melik İrânşâh öldürülmüş (1101), böylece Bâtînliliğin Kirman'da yayılması önlenmiştir.

Selçuklu melikleri edip ve şairleri himaye etmiştir. Tarihiçi ve şair Efdalüddîn-i Kirmânî sarayda nedimlik yanında devletin çeşitli kademelerinde görev yapmıştır. Ezrakî-i Herevî kasidelerinde şehzade Togan Şah b. Alparslan ve Mirân Şah b. Kavurd'u methetmiştir. Vezir Mükerrrem b. Alâ'yı öven birçok şair vardır. Bunlar arasında Abdülmelik Burhânî ve oğlu Muizzî, İbrâhîm b. Osman el-Gazzî, Şiblûdevle Ebü'l-Heycâ, Mücîrî, Kıvâmî, Abbâsî, Şihâbî sayılabilir. Şairlerden Mübarekşah, Atabeg Ay-

beg Dirâz'ı, İbnü'l-Hebbâriyye, Melik İrânşâh ile Vezir Mükerrrem b. Alâ'yı öven kasideler yazmıştır. Melik I. Arslan Şah ile Vezir Mücîrûdevle Ebü'l-Muzaffer Hüseyin için kasideler yazan diğer bir şair Muhtâr'dır. Melik I. Arslan Şah'ı öven şairlerden biri de Abdülvâsî-i Cebelî'dir.

Kirman Selçuklu melikleri ilim ve kültür seviyesinin yükselmesi için çaba göstermiştir. Melik I. Arslan Şah'ın ilme ve âlimlere gösterdiği ilgi sebebiyle esnaf ve zanaatkarların çocuklarını fakih olmaları için medreselere gönderdikleri bilinmektedir. I. Arslan Şah'ın oğlu Melik Muhammed Şah ilm-i nücûma meraklıydı. Halk onu devrin Batlamyus'u saymaktaydı. Onun döneminde halkın öğrenmeye ve ilme merakının arttığı, hükümdarın öğrenimi teşvik edici ödüller koyduğu, ayrıca bir kütüphane yaptırarak 5000 kitap vakfettiği belirtilmektedir. Melik Kavurd Bey, Kirman'ı ele geçirdikten sonra bölgede sülfi için daha müsait bir ortam oluşmuş, I. Turan Şah, Berdesîr'de hankah ve ribât yaptırarak vakıflar tahsis etmiştir. Vezir Nâsihud-din Ebü'l-Berekât'ın bir ara siyasetten uzaklaşip tasavvuf hırkası giyerek inzivaya çekildiği kaydedilmektedir. Ünlü sülfi Evhadüddîn-i Kirmânî, Selçuklular devrinde Kirman'da doğmuş ve burada tahsil görmüştür.

Kirman Selçukluları ilk hükümdarları Kavurd Bey'den itibaren imar faaliyetleriyle yakından ilgilenmişler, derbendler, miller (yol boyunca mesafeleri gösteren işaretler), minare adı verilen yol işaretleri, kervansaray, han ve havuzlar inşa ettirmişlerdir. Kavurd Bey çeşitli yerlerde su kuyularını açtırmış, Tiz Limanı'nı tamir ettirmiştir. Melik I. Turan Şah, Berdesîr'de kendisi için bir saray ve köşk, ayrıca bir cuma mescidi, medrese, hankah, bîrnârîstan ve hamamdan oluşan bir külliye yaptırarak bunlara vakıflar tahsis etmiştir. I. Melik Arslan Şah, Kirman'ın çeşitli şehirlerinde medrese ve

XII. yüzyıla ait figürlü Selçuklu çinisinin parçaları (İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Çinili Köşk, Envanter nr. 41/1448, 1489)

